

Önsöz

*“Homo sum, humani nihil a me alienum puto.”
Ben insanım, insanlıkla ilgili hiçbir şey
bana yabancı değildir.
Terentius*

Okurların çok az bir bölümü, bu kitabın başlığını göre-
ne kadar filleri, çok daha az bir bölümü ise pembe filleri
düşünmüştür. Belki de hiç kimse daha önceden uçan pem-
be filleri hayal bile etmemiştir. Peki sizce benim aklıma
böyle bir başlık neden geldi? Bu kitapta ele aldığım konu-
lar bir anlamda bu sorunun tümüyle yanıtını değilse bile
temelini ve gerekçesini oluşturacak. Ama burada aynen
pembe filleri düşünmenin ne kadar olağandışı olduğunu
göstermek için beni çok ilgilendiren ve yanıtını –sadece
benim değil– önde gelen sinirbilimi uzmanlarının bile bi-
lemediği bir soruya değinmem gerek: Nasıl oldu da ben
okurdan çok daha önce uçan pembe filleri düşündüm?

Okur açısından uçan pembe filleri nasıl düşündüğü
sorusunun bariz bir yanıtı var: Kitabın başlığını görünce
belki de yaşamlarında ilk kez bu sahne gözlerinin önü-
ne gelmiş ve zihinlerini meşgul etmiştir. Ama soruyu bir
adım geri çekelim. Bu sahne benim aklıma nasıl geldi? İşte
asıl soru burada ve bu kitapta ele alacağım hemen hemen
bütün konular temelde bu soruyla ilgili. O konuları ele al-
mayı sonraki sayfalara bırakarak bu sorunun temelini ir-
deleyelim. Konu aynı anda hem basit ve hem de çok zor:
Herhangi bir konu insanın aklına nasıl gelir? İlk elde yanıtı

basit, çünkü mutfaktan gelen rayiha size ve zihninize evde belirli bir yemeğin pişmekte olduğunu haber verir. Dışarıdan gelen bir gürültü bir kamyonun geçtiğini, radyodaki spor haberi akşamki maçın “zihninize düşmesini” sağlayabilir. Peki ama bütün bu uyarılar/dürtüler/hatırlatmalar olmadan zihniniz yeni bir konuyu nasıl gündeme getirir? İşte bu kendi içinde derin ve içinden kolayca çıkılamayacak bir soru, hâlen beyin araştırmacılarının tam olarak çözemediği bir sorun olarak karşımızda duruyor. Beyinle ilgili yoğun araştırmalara rağmen henüz uyarım ve öncülleri olmadan bir fikrin nasıl kendiliğinden aklımıza geldiğini, bu konuda çeşitli savların varlığına rağmen henüz tam olarak bilmiyoruz. Geçmişe baktığımızda da insanlığı bugüne getiren keşifler, olgular ve gözlemlerin nasıl bazı kişilerin aklına düştüğü sorunu çok önemli. Ve bunun kadar önemlisi akla düşen bu konularla ilgili olarak o kişiler nasıl davrandılar, hangi kuram, kavram ve destekten yararlandılar?

Yetişkin insanlar olarak duyu yoluyla ya da akıl yoluyla zihnimize düşen konuları geçmişteki birikimimizle ele alıp bir şeyler düşünür ya da yaparız. Ama böyle bir geçmişi olmayan yenidoğanların durumu nasıl? Doğumdan sonra ana rahmindekinden çok farklı bir dünyayla karşılaşan yenidoğanlar ne düşünüyor, ne biliyor olabilir ki? Buna rağmen nörobilimsel çalışmalar, yenidoğanların özellikle ilk altı ayda çok uzun uyku dönemlerinin küçümsenmeyecek bir bölümünü rüya gördüklerini düşündüğümüz özel bir uyku evresinde (REM/Rapid Eye Movement/Hızlı Göz Hareketi) geçirdiklerini gösteriyor. Bu rüyaların içeriği ne

olabilir bilmiyoruz ama bir gün tahmin edemeyeceğimiz bir yol ve yöntemle, belki o nların da rüyalarında neler gördüklerini anlayabiliriz.

Beni bu kitapta bir akademisyen olarak daha çok ilgilendiren konu, yenidoğanlardan çok çocukların neyi nasıl algılayıp öğrendikleri... Gelişim psikoloğu değilim, bu konu öğrencilerimin geçmişten nasıl bir birikimle üniversiteye geldikleri açısından ilgimi çekiyor. Çoğumuz tanık olmuşuzdur, çok az donanımla dünyaya gelen bebekler adım adım aile, çevre ve ana dilleri ile aşına olmaya başlar ve bu konularda bazen şaşırtıcı hızlı bir öğrenme sürecine girerler. Bebeklik ve daha sonra çocukluk yılları dar aile çevresini ve onun ötesindeki dünyayı (evreni?) öğrenmeye ve anlamaya çalışmakla geçer. Her bebek ve her çocuk her şeyden önce bir öğrencidir.

Peki bu yaşam boyu süren öğrencilik hangi koşullarda başlar ve ne gibi süreçlerle ölüme kadar sürer? Bu sorunun benim açımdan önemli yanı bu öğrenciliğin temelinde yatan aile, eğitim sistemi, çevre ve diğer etkenlerin katkısı... Baştan itibaren bilgi birikiminin nasıl gerçekleştiği konusunda epistemolojik olarak birbirine zıt iki görüşün çok uzun yıllar egemen olduğu söylenebilir. Bunlardan İngiliz felsefecisi John Locke'ın temsil ettiği bir görüşe göre, bebekler dünyaya zihinleri sıfır bilgi ile gelirler ve yaşamın ilk günlerinden itibaren yaşadıklarıyla –deneyimleriyle– bilgi birikimi sağlarlar. Bu yaklaşımı en iyi betimleyen örnek, Locke'ın ileri sürdüğü gibi bebeklerin dünyaya geldiklerinde zihinlerinin birer boş levha ("tabula rasa") olduğu görüşüdür. Buna göre insanların bilgi dağarcığı ya-

şam boyunca deneyimle –ve bir anlamda deneylerle– elde ettikleri bilgilerden oluşur. Locke bu birikimi doğumdan sonra başlatsa da, daha sonra yapılan çalışmalar bilgi birikiminin doğumdan önce de gerçekleşebileceğini gösteriyor. Sıçanlarla yapılan araştırmalar, doğum öncesi ana rahminde kendilerine bir şeyler öğretilen deneklerin, doğumdan sonra yapılan testlerde öğretilenleri hatırlayıp gereken tepkileri verebildiklerini gösteriyor.

Locke'ın bazı kişiler için radikal olan görüşüne göre Piaget ve birçok araştırmacı, Kant'ın da üzerinde durduğu gibi, bizim dünyaya belirli kavram ve kategorilerle donanmış olarak doğduğumuz görüşünü savunur. Buna göre doğum sonrası deneyim çok önemli olmakla beraber yenidoğandan yetişkine kadar her yaşta insanın deneyimlerini değerlendirip belirli şekillerde öğrenmeye dönüştürmelerinde doğuşla birlikte gelen bazı kavramların yapılandırıcı ve düzenleyici katkıları hayatidir. Dolayısıyla insanlar zihnen tabula rasa olarak doğmaz, zihinlerinde sürekli akıp gelen duyu verilerini, deneyimlerini, görüşlerini belirleyecek kavramlarla doğup yaşarlar.

Hayvan deneylerinin sağladığı yeni bilgiler, giderek artan genetik bilgilerimiz, öğrenmeye ilişkin bu iki zıt görüşün diğerini dışlayıcı katılığından uzaklaşarak bilgi birikimimize daha eklektik ve uzlaşmacı bir yaklaşımla eğilmemiz gerektiğini vurguluyor. Yukarıda da belirttiğim gibi bazılarının doğa mı yoksa beslenme mi (literatürdeki yaygın deyimle nature/nurture ikilemi) diye adlandırdıkları bu ikilemin katı çerçevesinin dışına çıkılarak yaşam boyu epistemolojik gelişmemize daha geniş bir perspek-

tiften bakmamızın yararlı olduğu vurgulanıyor. Kariyerim boyunca ilgimi çeken ve kitaptaki bölümlerde somutlaşan kaygım/sorunum dünyaya ilk nasıl bir donanımla geldiğimize çok doğduğumuz günden itibaren her şeyi öğrenmeye yönelik merakın ve heyecanın hangi koşullarda sürebildiğı ve daha da önemlisi hangi koşullarda köreltilbildiğidir.

Burada insanların zihnine yeni konuların nasıl düştüğüne ve sonrasında filizlenip geliştiğine eğilmek istiyorum. Bu konuda ilk iş olarak da M.Ö. 2. yüzyılda kölelikten kurtulup Roma’da özgür bir tiyatro yazarı olan Terentius’un yukarıdaki veciz ifadesine değinmek istiyorum. Terentius, aslında hepimiz için çok derin bir şey söylüyor: Sırf insan olduğumuz için hiçbir konu zihnimizin kapsamı, düşüncelerimizin sınırları dışında değildir. Kısacası ben insanım ve her şeyle ilgiliyim.

Yaşamının önemli bir bölümünü akademik kurumlarda geçirmiş biri olarak kendi deneyimlerimde ve gözlemlerimde Terentius’un bu sınır tanımaz zihinsel özgürlüğüne (ve diyebilirim ki iştahına) karşın bazılarımızın nasıl kendileri ve daha da vahimi diğerleri için zihinsel duvarlar yaratmaları ilgimi çekmiştir. Bu toplumda olağanın sınırlarını birazcık zorlayan bir insana “Üstüne vazife mi?”, “Sen işine bak,” hattâ “Fazla düşünme üşütürsün,” uyarılarının ne kadar sık ve kolayca dile getirildiğini ve bunların çoğu zaman etkili olduğunu biliyoruz.

İşte tam da burada ben çocukluk yaşlarından itibaren zihinsel sınırları aile, okul ve toplum tarafından sınırlandırılan insanlarımıza gerçekten hiçbir şeyin vazife olma-

dığını; özgürce, çekinmeden, göğsünü gere gere akla hayale gelen ve gelmeyen şeyleri düşünmeleri gerektiğini söylemek istiyorum. Yaşamınızda size uygun görülen vazife kadar, zihninizi kurcalayan sorunları da “dert” edinin. Unutmayın Konfüçyüs’ün dediği gibi işini severek yapanın vazifesi olmaz!

Dünyanın belki de her yerinde, ama çok açık bir şekilde ülkemizde eğitim sistemi, çocukluk yıllarından başlayarak egemen düzeni sorgulamayan, genellikle kendi iradesi ve arzusu dışında aile ve toplum tarafından belirlenmiş yerini ve sorumluluklarını “vazife” edinmiş bireyler yetiştirmeye yöneliktir. Bebeklikten ölüme kadar aralıksız ve nefes aldirmeden uygulanan bu sistem içinde kişi, dar sınırlar içinde çalışıp başarı ve mutluluk arar. Çok az kişi, bu sistemin dışında bir dünya vatandaşlığı, daha da önemlisi dünyayı aşarak evrenin tümünü kapsayacak şekilde bir “öğrenciliği” benimser. Ama bugünkü dünyamızı yaratıp evrendeki yerimizi belirleyenler çoğunlukla bu dar “vazife” anlayışının ötesine geçmiş kişiler ve bu sınır tanımazlığın sonucunda varılan kavramlar ve gelişmelerdir.